

Klass och sociala skillnader i Historien om Sverige

EMMA HILBORN*

Lunds universitet

I de inledande stroferna av Bertolt Brechts "En läsande arbetares frågor", undrar diktjaget om det verkligen är rätt personer som tillskrivs historiens stora bragder. De makthavare som nämns står för sig själva, som om de ensamma byggde städerna, utkämpade slagen och lagade maten till de stora segerfesterna.

Vem byggde Tebe med de sju portarna?
I böckerna står kungars namn.
Har kungarna släpat fram klippblocken?
Och Babylon som förstördes så ofta –
Vem byggde upp det så många gånger? I vilka hus
bodde det rika Limas timmermän?

Dikten används i inledningen till historikern Marcus Redikers artikel "Reflections on History from Below", där den får illustrera forsknings-traditionens ambition att uppmärksamma grupper som tidigare utesluts ur historieskrivningen. Med Redikers ord så intresserar sig forskare med underifrånperspektiv för dem som har byggt vår värld och inte bara för dem som har beordrat byggandet. Historia underifrån, som kan sägas vara en hållning eller ett perspektiv snarare än en teoretisk skola, har efter uppsvinget under 1960- och 1970-talen kommit att innefatta en mängd skilda ingångar till olika tidsepoker. Rediker tar dock upp en del drag som han menar förenar de annars ganska olika undersökningarna. Av central betydelse är att arbetande människors liv blir undersökningens huvudsakliga studieobjekt: det är deras upplevelser, tänkesätt och

* Fil. dr i historia.

1. Bertolt Brecht, *Sånger mellan krigen* (Stockholm 1955) s. 51.

föreställningsvärldar som forskaren försöker förstå. Vanliga människor framträder både som historiska aktörer och som medskapare till historien och ofta framträder deras handlingar i termer av makt, förtryck och motstånd mot överheten. Historia underifrån hänger på detta sätt samman med historia ovanifrån. Sammanfattningsvis gör historia underifrån oss uppmärksamma på vems historia det är som berättas och vilka som tillåts vara historiens huvudpersoner.² Med inspiration från Redikers resonemang och hur detta kan samverka med olika förståelser av klass och arbetande människors historia, kommer jag i denna essä att diskutera hur klass och sociala skillnader gestaltas i Historien om Sverige.

Efter att ha sett samtliga tio avsnitt av Historien om Sverige var mitt första intryck att klass och sociala skillnader knappt alls hade gestaltats i serien. Känslan var dock irriterande vag och svår att knyta till specifika skildringar. När jag återvände till serien blev jag därför till en början övertygad om att denna känsla måste vara fel. Mycket utrymme ges visserligen åt kungar och andra eliter, men de experter som får uttala sig, programledarens berättande och de dramatiserade sekvenserna är genomgående noga med att understryka teman som ojämlikhet och orättvisor, makt och uppror. Det är uppenbart att produktionen vinnlägger sig om att lyfta fram grupper som ibland har förbisetts. I den första säsongen understryks exempelvis slavarbetets omfattning under bronsålder och vikingatid.³ I andra säsongen följer man i ett antal dialogfria scener en soldatfamilj under stormaktstiden, från det första kärleksmötet till att den vuxne sonen också tvingas ge sig ut i kungens krig på kontinenten.⁴ Den som letar efter scener som visar olika samhällsklasser kommer att hitta dem i Historien om Sverige.

Först när jag återkom till det nionde avsnittet blev det tydligt för mig varför programseriens skildringar av sociala skillnader hade gett ett så stumt och odynamiskt intryck. I avsnittet, som behandlar Sveriges industrialisering och urbanisering, får vi följa en namngiven kvinna, Lena

2. Marcus Rediker, "Reflections on History from Below", *Trashumante: Revista Americana de Historia Social* 20 (2022) s. 296–299.

3. Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Metallernas tid, ca 1700 f Kr–500 e Kr", säsong 1, avs. 2, 12 november 2023, Sveriges Television; Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Vikingarnas tid, 500-talet till slutet av 1000-talet", säsong 1, avs. 3, 19 november 2023, Sveriges Television.

4. Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Stormakten Sverige, år 1560 till 1658", säsong 2, avs. 6, 14 januari 2024, Sveriges Television.

Törnqvist, från det att hon växer upp i ett fattigt soldathem på landsbygden till att hon avslutar sitt yrkesliv på en tändsticksfabrik i Jönköping. Ett porträttfotografi av henne visar svåra ansiktsskador orsakade av den fosfor som användes i tillverkningen. Exemplet inbjuder till att konkretisera en situation med en för Sverige betydelsefull industri och specifik fabrik där samtliga nivåer kan beröras: konsumenter, arbetare, fabriksledning och ägare. Istället drar sig berättandet tillbaka till en mer abstrakt nivå och övergår till att i allmänna ordalag beskriva "den växande klassen arbetare" och konflikten med arbetsgivarna i samband med Sundsvallsstrejken 1879. Det sammanhang där Törnqvist levde sitt vuxna liv lämnas därhän och hennes historia tycks följaktligen utspela sig helt separat från övre samhällsgruppers berättelser. De krafter som berör hennes liv förblir opersonliga: de "1800-talets stora förändringar" som nämns i avsnittets inledning. Den ende närvarande auktoriteten som tittaren får möta – den stränge husbonden när Lena tjänar som piga – förblir en stum bifigur vars öde inte vidare fördjupas.⁵ Resultatet blir den vaga men bestående känslan att människor ur olika sociala grupper närmast glider förbi varandra, som om deras högst olika liv egentligen inte hade så mycket med varandra att göra.

Som i sekvensen om Lena Törnqvist, uppmärksammas historiska ojämlikheter ofta i serien, men berättandet separerar samtidigt de olika klassernas livshistorier. Om klass som social kategori är representerad i serien, så är klass som relation således relativt frånvarande. Intrycket av att de glider förbi varandra är således inte en följd av frånvaron av historia berättad underifrån, utan snarare av hur denna sammanflätas – eller inte sammanflätas – med historia ovanifrån. Det går att närma sig historiska klasskillnader på olika sätt, men dessa inrymmer för det mesta inte bara en insortering av människor i olika kategorier utifrån parametrar som yrke, inkomst, status och livschanser, utan beskriver även klass som en relation mellan människor oavsett om denna förstås i ekonomiska, kulturella eller politiska termer. Avgörande är att man inte kan tänka sig den ena klassen utan den andra: då försvinner såväl de materiella villkoren som betydelsen av kulturella föreställningar och praktiker.⁶ I den

5. Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Folket tar makten, år 1809 till 1921", säsong 2, avs. 9, 4 februari 2024, Sveriges Television.

6. Will Atkinson, *Class* (Cambridge 2015); Ulrika Holgersson, *Klass: Feministiska och kulturanalytiska perspektiv* (Lund 2011); Rosemary Crompton, *Class and stratification* (Cambridge 2008) s. 50–52.

marxistiska traditionen är bourgeoisiens och arbetarklassens uppkomst oupplösligt förenad. Det är otänkbart att arbetarklassen först skulle uppstå, för att först därefter exploateras av en överhet.⁷ Även för Pierre Bourdieu, som förespråkar en helt annan syn på klass än den marxistiska, blir elitens smak och praktiker meningsfulla endast i relation till de övriga klassernas icke erkända symboler. Tillgång till olika typer av kapital ger makten att erkänna eller underkänna värdet av andra, underställda, grupper tillgångar.⁸

Hur betydelsefullt det är att de olika klasser sätts i relation till varandra i historiska skildringar åskådliggörs även i det åttonde avsnittet där *Historien om Sverige*, i motsats till berättelsen om Lena Strömquist, lyckas knyta samman olika samhällsklassers liv på ett klagande sätt. Ulla Winblad, eller Maja Stina Kiellström, som hon egentligen hette, porträtteras i samband med både Carl Mikael Bellman och hovlivet på Gustav III:s slott.⁹ Ofrivilligt ryktbar på grund av Bellmans visor, försökte Kiellström senare i livet undkomma illasinnat skvaller som pekade ut henne som prostituerad. I samband med hennes tillvaro i Stockholms nöjesliv diskuteras också 1700-talets behov av att manifesteras det extrema hierarkiska samhället i klädedräkten, då vissa typer av plagg och material inte bara var opassande utan helt förbjudna för de lägre klasserna. I detta skiljer sig avsnittet dock från seriens övriga berättande, där fördjupningen i samhällsklassernas olika öden i regel hålls strängt åtskilda. Tjänarna på slotten rör sig vanligen skugglikt och tyst i bakgrunden när kungars och andra maktavares liv står i centrum. Det arbete som möjliggjorde de stora slottskamrarna, de vackra kläderna och de överdådiga festerna verkar ständigt ske någon annanstans, i andra berättelser.

Att skildringen av Maja Stina Kiellström fungerar så väl beror delvis på att den används för att belysa hur den ömsesidiga, men ojämlika, relationen mellan olika samhällsskikt ledde till konflikter, förhandlingar och kompromisser. På oklara grunder lyckades Kiellström exempelvis få tillåtelse att bära kläder som egentligen var förbehållna eliten, en lyx som blev verkligt meningsfull först när den förvägrades andra. Hennes verksamhet i Stockholms krogvärld blir därmed ett sammanlänkande

7. Salar Mohandesi, "Class consciousness or class composition?", *Science & Society* 77:1 (2013).

8. Atkinson (2015) s. 65–80.

9. Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Nya tider, år 1719 till 1810", säsong 2, avs. 8, 28 januari 2024, Sveriges Television.

element på ett sätt som Lena Strömqvists arbete i tändsticksfabriken inte blir. I Historien om Sverige är arbetet inte helt osynligt, men det fungerar främst som ett slags fond till mer dramatiska och våldsamma förlopp. I den svepande bilden av utvecklingen ryms sällan vardagslivet, dit majoriteten av arbetet tycks räknas.

Programmet gör en berömvärd ansats att lyfta fram trälars och slavars erfarenheter. När avsnitt sex tar upp Svenska Afrikakompaniets handel med slavar på Guldkusten under 1600-talet märks plötsligt ett nytt patos i berättelsen. Tempot i berättandet saktas tillfälligt ned för att visa precis hur trångt det var i fängelsehållorna där de manliga slavarerna hölls i grupper av upp till 200 personer.¹⁰ Fokuset på slavar och trälars situation – och det våld som förknippas med den – kan sägas illustrera betydelsen av undertryckta gruppers arbetskraft, men det är också symptomatiskt för hur svårt Historien om Sverige har att problematisera människors arbete annat än i entydiga termer av fritt och ofritt. I det avsnitt av programmet Historiskt eftersnack som följer på avsnitt fem frågar komikern och regissören Emma Molin vad som hände med de slavar som skildrats i tidigare avsnitt. Hennes kommentar förefaller befogad: från att ha lyfts fram som så talrika att de var helt avgörande för hur livet gestaltade sig i norr, nämns de inte alls när serien passerat år 1000. Så snart trälarna blir fria, tycks de försvinna ur historien och med dem synbarligen även de talrika arbetsuppgifter de utförde.¹¹ Makt och förtryck knyts främst till det explosiva och våldsamma, och framstår därför som något som bara utövas ibland. Något som med fördel hade kunnat utvecklas är hur arbetet både på landsbygden och i städerna passade in i samhällsrelationer där makten inte nödvändigtvis tog sig uttryck i uttalade våldshandlingar.¹²

10. Bratt & Wahren, "Stormakten Sverige, år 1560 till 1658" (2024).

11. Betydelsen av andra tvångsmedel och arbetsvillkor berörs kortfattat i ett par avsnitt av Historiskt eftersnack. "Historiskt eftersnack: Gustav Vasa och dåliga vitsar", säsong 1, avs. 5, 3 december 2023, Sveriges Television; "Historiskt eftersnack: Stormakt, pengar och sex", säsong 1, avs. 6, 14 januari 2023, Sveriges Television.

12. De senaste åren har arbete använts som centralt analytiskt begrepp i två olika verk som behandlar mänsklighetens historia, från förhistorisk tid till dagens teknologiska samhällen. James Suzman, *Work: A deep history, from the stone age to the age of robots* (New York 2021); Jan Lucassen, *The story of work: A new history of humankind* (New Haven [Conn.] 2021). I Sverige har databasen och forskningsprojektet Gender and Work belyst hur man i det tidigmoderna samhället kategoriserade män och kvinnor i relation till (bland annat) de arbetsuppgifter de utförde. Karin Hassan Jansson, "Kvinnfolk, karlar och könskategorier: Ord och mening i det tidigmoderna Sverige", *Historisk tidskrift* 141:3 (2021).

Intensiteten i redogörelsen för slavhandeln på Guldkusten ersätts redan i nästa scen med ett lätt distanserat, svepande tilltal. Elitens maktstrider är "inget som vanliga svenskar märker något av. Tvärtom är livet hårt. Många år av missväxt gör att många dör".¹³ På ett likartat opersonligt sätt beskrivs läget i landet vid tiden för 1600-talets häxprocesser: "Vid den här tiden har man det svårt i Sverige. Skördar slår fel och människor svälter."¹⁴ Den återkommande "folkliga vreden" är ytterligare ett exempel på att språket tenderar att bli vagare när avsnitten berör makt och motsättningar mellan sociala grupper som inte är så tydliga som de mellan slav och slavägare. Den egentligen ganska oprecisa "vreden" som "väcks" placeras i olika tidsepoker: Dackeupproret, Dalaupproret, Fersenska mordet, hungerkravallerna 1917. Vid samtliga tillfällen blossar den hastigt upp för att lika hastigt falna, ett kortvarigt brott på vägen mot demokrati.

När serien börjar närma sig nutid blir just demokrati ett allt viktigare begrepp – så viktigt att det nästan liknar ett historiens facit – och det förbinds främst med rösträttsreformerna i början av 1900-talet. "Med rösträtten läggs grunden till ett nytt Sverige, ett land där demokratin vinner mark och de första stegen tas mot det land vi känner idag", som programledaren sammanfattar det. I det sista avsnittet förläggs rentav ojämlikheter och konflikter mellan samhällsklasser till ett förflutet, underförstått övervunnet, stadium av historien: "Från ett fattigt jordbrukssamhälle med djupa konflikter blev Sverige ett av världens rikaste länder. En välfärdsstat, som ville vara världens modernaste land."¹⁵

Historien om Sverige visar på utmaningarna att sammanfläta historier som kommer ur olika tidsepoker, forskningsintressen och berättelser. I serien inkluderas element som Rediker nämner som utmärkande för historia underifrån, men dessa integreras bara ibland med det som skulle kunna beskrivas som eliternas historia. Därmed riskerar man att missa att klass kan vara mer än avskilda kategorier, att det är förhållandet mellan olika klasser som gör dem historiskt intressanta.

13. Bratt & Wahren, "Stormakten Sverige, år 1560 till 1658" (2024).

14. Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Häxor och krig, år 1658 till 1721", säsong 2, avs. 7, 21 januari 2024, Sveriges Television.

15. Patrick Bratt & Björn Wahren, "Historien om Sverige: Världens modernaste land, 1920-talet till våra dagar", säsong 2, avs. 10, 11 februari 2024, Sveriges Television.